

յութիւն ունենալ առ նուազն գործածու-
թեան մէջ՝ որով հուսկ ունեցեալ ենք զա-
ռաքեալ՝ փոխանակ նախնական հարա-
դատ յատարեալսնին:

Գ. — Ասափ, Ամովս.

Մատթէի Աւետարանին «Գիրք ծննդ-
դեան Յիսուսի» ի մէջ այս կրկին անուն-
ները այս ձեւով չեն համապատասխաներ
ճշմարտութեան. և այս յայտնի է թէ՛ Հին
կտակարանի հայ թարգմանութենէն և թէ՛
Ս. Գրոց բնագրէն և միւս թարգմանու-
թիւններէն. ուղիղ ձեւերն են՝ ԱՍԱ, Ա-
ՄՈՆ:

Եւ ստուգել Մտթ. Ա. 8 «Արիա ծնաւ
զԱսափ քի համապատասխան՝ ունինք Գ.
Թագ. ԺԵ. 8 «Եւ ննջեաց Արիւ (գրուած
նաեւ Արիա) ընդ հարս իւր... և թագա-
ւորէ Ասա որդի նորա քի Նոյնպէս Բ.
Մնաց. ԺԳ. 1-2 «Եւ մեռաւ Արիա... և
թագաւորեաց Ասա որդի նորա քի. Ասա
ձեն է միշտ նաեւ ԺԵ. և ԺԶ. զուգինե-
րուն մէջ:

Յոյնը, Վուլկաթան և այլ թարգմա-
նութիւններ՝ Մտթի. մէջ ունին 'Ασά =
Asa ձեւը՝ յետոյ՝ Թագ. և Մնաց. Գրոց
մէջ թէ՛ երբ. բնագիրը և թէ՛ թարգմա-
նութիւնները ունին ΑΣΑ = 'Ασά = Asa
միայն Nestle՝ հակառակ Vigouroux՝ի
ունի 'Ασάφ (Վուլկ. միշտ Asa). սակայն
ստորեւ կը դնէ 'Ασά ընդհանուր և ուղիղ
ձեն ալ:

Անցնինք Ամովսին. — Մտթ. Ա. 10
«Մաննէ ծնաւ զԱմովս քի յոյն և լա-
տինը՝ 'Αμόν = Amon և Գ. Թագ. ԻԱ.
18 «Եւ ննջեաց Մանասէ... և թագա-
ւորեաց Ամոն որդի նորա քի, և ստորեւ ալ
միշտ Ամոն երբ. և Վուլկաթա յՈՃ =
Amon, իսկ Եօթանասինցը Թագ. մէջ
'Αμώ, բայց Մնացորդաց մէջ 'Αμὼν.
Nestle երկու ձեն ալ ունի յոյնի մէջ
'Αμώ և 'Αμὼν բայց լատ. միշտ Amon:

Հայ տպագրիչներու մէջ միայն Ոսկա-
նեանն է որ ունի Ամօն. իսկ Կ. Պուլսի
1895ի տպ. ստորեւ կը նշանակէ ըստ մեր
ուղղածին «ոմանք Ասա, Ամովս»:

Երկու անուններուն այս ձեւերը մար-
գարէին (Ամովս) և սաղմոսերգութիւն (Ա-
սափ)՝, անուններուն հետ շփոթութենէն
առաջ եկած են հաւանօրէն, վասն զի
ասոնցը թագաւորներու անունէն աւելի
ծանօթ էր:

Հ. ԵՐԱ ՓԵՏԻՎԵԱՆ

Գ Ի Տ Ա Կ Ա Ն

ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ԳԻՏԻՆ ՀՆՈՒԹԻՒՆԸ

ԿՈՒԹԵՄՊԵՐԻԿԷՆ ԱՌՈՋ

ՅԱՃԱՍ անհաւատալի և վիպական ծալ-
բայեղութիւն կը համարուի կեդրոնական
Ասիոյ երկնային կայսրութեան զարգա-
ցումը և բազմաթիւ գիւտերը Եւրոպայէն
ըստ առաջ, և սակայն այս իրականու-
թիւն մ'է որ հետզհետէ երևան կու գայ:
Տպագրութեան գիւտին առաջնութիւնն ալ
նախին չինքերը վաղուց խլած են Արև-
մուտքէն: Անթիւ ուսումնասէրներ զայս
հաստատած էին արդէն, որոնց մէջ երեւի
մարդարան և արեւելագէտ Ուս. Պէրթուտ
կը հաւատարի իր տպագրական արուեստին
պատմութեան վերաբերեալ կարևոր թուա-
կաններու ամփոփման մէջ, թէ քրիստո-
նէական 175 թուականին արդէն ծանօթ
էր չինեղուն. անոնք քարի վրայ կ'առ-
բարէին և յետոյ թուղթի վրայ կ'անցը-
նէին այդ փորագրութիւնը: Այնպէս որ
արդէն 593ին, ըստ նոյն հեղինակին,
փայտի վրայ փորագրուած կը համարուին
դասական երկեր և լոյս տեսած են. և
766ին ճարտիւնները ոչ միայն ծանօթ էին

1. Novum Testamentum graece et latine. Stut-
gart. 1921.

2. La sainte Bible polyglotte. Paris 1901-1908.
3. Տ՛՛՛ս Դաւթի սաղմոսներուն կարգին.

այս գիւտին, այլ նաև կը գործածէին փայտատպական (xylographique) արուեստը: Որքան ալ այս Թուականները բացարձակ ստուգութիւն մը չունենան, սակայն գիւտին հնութիւնը տարակոյս չի վերցնել: Թիւպէթի մեծ գրատունը, կ'ըսէ հեղինակը, ճոխ է այնպիսի շինական հնագոյն գրքերով՝ որ «եթէ արեւմուտքի ուսումնասէր մը յաջողէր երբեք ընկզմիլ իր ուսումնաստենչ անյագութեամբ այն մտաւոր գանձերու խորը անոր հետաքրքիր մտքին և աչքերուն նոր, անծանօթ և չերևակայուած աշխարհի մը անպատմելի հրաշալիքները պիտի բացուէին»: Հագարաւոր պատմական դէպքեր, զորս մեր այժման գիտութիւնը՝ իրրև աշխարհի ժողովուրդներու բարեբընձման սահմանաքարեր կը համարէ՝ զուցէ ճշմարտութենէ զուրկ պիտի երևան, և կամ չարաչար խեղաթիւրուած և այլափոխուած:

Եւ կարելի է յաւելուլ որ վերջերս, 1921ին, Փէքինի մէջ վաղմիւր «Բին» անձ ուսմբ լրագիրը իր կենանքի ԺԻՎ. դարաւ դարձը կատարեց: Առասպելական թիւ մ'է մեզ կութեմպերկէն լուսաւորուած ներուս համար: Կը հաստատեն թէ դեռ կան այս լրագրին նախնական նշանագիրները, որոնք ուրիշ բան չեն բայց եթէ առանց ներութեան փորագրուած սալաքարեր՝ որոնց վրայ դուրս կը ցայտեն շինական գիրերը գալարուած, մէջէ մէջ՝ օձերու նման: Այս օրագրի հաւաքածոն հին կայսրութեան գրադարանի մէջ խնամքով կը պահուի:

Ասկից երկու կարևոր հարցեր կը ներկայանան մեզ. նախ թէ կութեմպերկի և իր գործակիցներու ծանօթ էր այս չինական գիւտը, և յետոյ՝ եթէ ծանօթ ալ լինէր արդեօք կընայի՞ն անկէ օգտուիլ: Դժուար է վճռական պատասխան մը տալ առաջինը. թէ և հասանական կարծիքով մը կարելի է հաստատել թէ ան տեղեակ էին անոնք այդ գիւտին, քանի որ այդ դարուն այնքան դժուարին էին յարաբերութիւնները Եւրոպայի և կեդրո-

նական Ասիոյ միջև: Վենետիկցի Marco Polo իր երկար ուղևորութեան տեղեկագրին մէջ, ուր Ձինաստանի բարբերն ու օրէնքները մանր քննած կ'երևի, ոչ մի յիշատակութիւն ունի տպագրութեան արուեստին վերաբերեալ:

Իսկ երկրորդ հարցին համար լիովին և մանրամասն կերպով այսպէս կը գրէ L.-quin իր «Արդի տպագրութիւն» անուն երկարորութեան մէջ. «Տպագրութեան սահմանուած կաղապարները կարծր, փայլուն և հաւասար փայտէ էին, սովորաբար մէկ հարիւրորդամեղ թանձրութեամբ: Այս տախտակները՝ մաքրուելէ և յշկուելէն վերջը կ'ստացուէին գրագրի մը որ վրան հորիզոնական և ուղղահայեաց գծեր շարէր, որոնց խաչաձևումէն յառաջ եկած մէն մի քառակուսին գիր մը միայն պիտի պարունակէր: Ապա փորագրիչը իր դանակով դուրս կը ցայտեցնէր գծերը, և այս օրինակին համեմատ կը տպէին կարմիր մեկնով այնքան թերթեր որքան հարկաւոր էր գրքին համար:

Անկէ վերջ գրագիրը սեակով մէն մի քառակուսւոյն մէջ կը դրոշմէր բուն նշանագիրները, որոնցմէ իւրաքանչիւրը, ինչպէս յայտնի է, բառ մը կը նշանակէ: Ձինական լեզուի այս յատկութիւնը եզականութիւն մը կու տայ գրաշարներու գործելակերպին վրայ, մասնաւորապէս այն տպարաններու մէջ ուր օրագրներ կ'արտատպուին: Անոնք հարկադրուած են նշանագիրները շարելու տփիկներու կամ ցաղափարներու խումբերու, օր. համար. գրոյի բառին մէջ կը գտնուի թիւրան, այք, ակաւն, ծամ, քիբ ևն...: Նոյնպէս է ստորաբարձանեալ տփիկներու մէջ. այսպէս թիւրան բառին մէջ կայ ակաւն, շրտուք, կոկորդ ևն...: Այս դրութիւնը՝ անտաճառ բանական մեր բարբառներուն՝ բանաւոր է սակայն չինացի տպագրիչներու համար, քանի որ իրենց շարաբանութեան եզական կազմութեան համեմատ, եթէ այդպէս չընէին՝ անհնարին պիտի ըլլար գրեթէ հարկ եղած խնամքով լրագրի մը պատրաստութիւնը:

Հուսկ այդ թերթերը կը յանձնուէին փորագրչին, զորս մի առ մի կը զետեղէր փայտէ տախտակներու վրայ և կը հաս, տատէր ափով ճնշելով վրան մինչև որ լիսպէս կնքուէր. յետ ցամքելուն՝ թերթը կը վերցնէր և զրութիւնը տախտակին վրայ զրոշմուած կ'իւլէր, և այլեւս գործաւորին ուրիշ բան չէր մնար բայց եթէ փորագրել ճշգրտօրէն նշանագրերը և գծելը՝ տպագրութեան պատրաստելով զայն, Ապա տպագրիչը կը սկսէր իր գործը. նախ կաղապարին վրայ վրձնելով մը մնական կը տարածէր, որմէ վերջը կը հանգնէր վրան թուղթի թերթը և այնպէս ի լոյս կը հանէր իր տպագրութեան օրինակները»։ Luquin չինական այս տպելակերպի՝ եզականութեան համար տպագրութեան ծանօթութիւնն ընդունելով հանդերձ Եւրոպայի մէջ՝ անհնաւտալի կը համարի թէ այդ գիտութիւնը եուրթեմակերպին ո՛ր և է օգուտ բերել կրցած ըլլայ։ Իր Փարիզի Ազգային գրադարանէն քաղած տեղեկութեան համեմատ՝ չինական տպագրութիւնը Մինի-Մոնկի թագաւորութեան, Քրիստոսի 923 թուականէն աւելի հնութիւն չունի։

Իսկ տպելու արդի զարգացումը չինացիք Եւրոպայէն փոխ առին, պահելով միշտ իրենց լեզուին պահանջած տախտակածե տպագրութիւնը՝ քանի որ այս կերպը աւելի իննայողական է իրենց համար. վասն զի շուրջ 80,000 նշան ունենալով ամէն տպագրատուն՝ ստիպուած էր առ նուազն 4 միլիոն գիր ունենալ՝ Հետեւաբար, նոյն իսկ եթէ երբեք Եւրոպացի եուրթեմակերպին և իր ընկերներուն ծանօթ եղած ըլլար տպելու այս ընդհանուր գաղափարը, սակայն միշտ անաղարտ կը մնայ իրենց փառքը քանի որ իրենց հնարքին առաջին անգամ շարժուն նշանագրերով տպելու գիտքը, որ մեծ առաւելութիւն ունի չինական տախտակածե տիպին վրայ, և այդու միայն է որ չորս ու կէս դարերու շրջանին զարմանալի զարգացման հասաւ Եւրոպական տպագրութիւնը։

Առաջին անգամ՝ գիտին մեծ հեղինակը՝

1450ին Ատուածաշունչ մը տպեց, որմէ ցարդ կը պահուին չորս օրինակներ. այս նշանաւոր թուականէն քիչ վերջ հայ տառերը արդէն սկսած էին տպարաններու մէջ մտնել, ոչ միայն արեւելեան այլ նաև Արևմուտքի շատ մը ազգերէն առաջին թիւնը խելով։ Այսպէս 1472ին Collège de France ակադեմիայէն հրատարակուած քաղմալեզուեան քերականութեան մէջ մի քանի էջեր գրուեցին Միսրոպեան տառերը. և իսկական առաջին երախայրիքը հայ գրքերու տպագրութեան ցարդ ճանչցուածներու մէջ կը հաշտատնջուին. Տոնացոյց, Աղթարց, Ուրբաթագիր, Կիպրիանոս, ամէնքն ալ 1512-1513ին տպուած՝ որոնք վանքիս Մատենադարանի հայկ. բաժնին թանկագին զարդերը կը կազմեն։

Ասոնցմէ հաւանօրէն քիչ մ'աւելի հնագոյն է Վիեննայի Հարց Պարզատումարը, Հոս կարելի չէ զանց ընել յիշելու Արզարդարի անունը, քանի որ ան հայ տպագրութեան դարաշրջութիւն մեծ և արդիւնաւոր դէմքերէն է։

Հոռվմ, Միլան, Փարիզ, Զուլա, Ամբուրտամ, Լիվոռնոյ հայ տպագրութեան նախնական, բեղուն կեդրոններն եղան. սակայն այս ամէն ցարդներէն աւելի վննետկինն է մեծագոյն պարծանքը. և անցեալ տարի Փարիզի մէջ միջազգային դարձաւ ինչպէս վննետկը նոյնպէս և հայ տպագրութիւնը. և ստուգել «Իտալական գրքի ցուցահանդէս»ին՝ հնագոյն տպագրութեանց շարքին կը ներկայանար մեր մատենադարանին 1513ի Աղթարցը, կրելով 699 թիւը. նոյն ցուցահանդէսի գրացանկին մէջ ան յիշուած է այսպէս «699, officium (armenice). Venise. Z. Tacuino, (իբրեւ տպագրիչ նշանակուած) 1513, in 12. Venise. B.bl. des PP. Mechitharistes de S. Lazzarro» (էջ 116)։

1. *Sau Catalogue de l'exposition du Livre italien (manuscrits-livres-reliures)* Mai-Juin 1926. Bois Colombes 1926. էջ 166.